

Բ Ա Ձ Մ Ա Վ Է Պ

Հ Ա Ն Պ Ի Ս Ա Ր Ա Ն

Պ Ի Ո Ս Թ

Տարւոյս փետրուար ամսոյն եօթնեւ-
րորդ օրն էր :

Դեռ քիչ օր առաջ կայսերաց քաղա-
քին մէջ պատահած տարածամահ մը՝
բոլոր քաղաքական աշխարհի ուշա-
դրութիւնը գրաւեր էր :

Դեռ ամենքն անոր տպաւորութիւն
զգածուած, հետեանգն զբաղեալ էին,
և ահա հեռագիրն՝ նոյն քաղաքէն,
ուրիշ անակընկալ մահ մըն ալ կը գու-
ժէր :

Սրբազան հայրապետն Պիոս Թ ան-
մահախառն փառք լրացուցած երկար
կեանքէ մը ետքը՝ իր հոգին Աստուծոյ
կը յանձնէր :

Այն տխուր լրոյն՝ բոլոր ուղղափառ
աշխարհ արտասուաց արձագանգով մը
պատասխան տալով, կը յայտնէր իր
սէրն, մեծարանքն ու զարմանքը : Ամեն
քը կը խոնարհէին այն գեղեզմանին
վրայ, հանգիստ ու անմահութիւն մաղ-
թելով իրենց հօրը :

Քաղաքական տեսութեամբ կամ կրօ-
նական համոզմամբ իրենց համամիտ
չեղողք ալ, միաձայն կը դտնուէին 'ի
գրուատեղ և 'ի մեծարել անոր յիշա-
տակը :

ՊԵՆ Բ.

« Մեծ կերպարանք մ'ալ, — կ'ըսէր
իրենց բերան եղող օրագրաց մէկը, —
պակսեցաւ աշխարհիս տեսարանին վը-
րայէն . . . Պիոս Թ կը համառօտէր յին-
քեան ամբողջ շրջան մը պատմութեան .
և թէպէտ իր անուամբը տրուած է ա-
մենէն աւելի ռիսերիմ պատերազմաց մէ-
կը, և անոր հարուածոցը տակ ընկնող
ներուն մէջ մենք եղած ենք առաջին,
սակայն անիկայ պիտի չկարենայ իր
յաղթանակաց մեծութիւնը նուազեցը-
նել մեր մտաց առջև . . . Իր մահը բոլոր
աշխարհի համար կարևորութիւն ունե-
ցող դէպք մըն է . վասն զի ուր ուղղա-
փառք կան՝ այն տեղ իրեն կամացը ե-
ռանդուն հպատակաց ամփոփ բազմու-
թիւն մը. և որչափ ժամանակին ալիքն
անոնց վրայ կը խստանային, աշխար-
հական իշխանութեան ստուերն ալ ի-
րենցմէ յափշտակելով, այնչափ աւելի
ուժով կ'իշխէր իրեն հաւատարիմ մնա-
ցող սրտերուն վրայ » :

Ուրիշ մ'ալ կը գրէր .

« Հասանք այն նշանաւոր վայրկենին՝
յորում Պիոս Թ պատմութեան վերա-
բերեալ անուն մըն է : Ուղղափառ աշ-
խարհի սգոյն առջև՝ արժան է որ վա-

րակինք այն տրտմութեամբ և մեծա-
րանքով, զոր պարտական ենք անոնց՝ որ
աշխարհի տեսարանէն անհետանալով,
խորունկ հետք մը կը ձգեն իրենց և
տեւէն այն դիպուածներովն՝ որոնց ա-
ւելի պատճառ քան վկայք եղան, և ա-
նոնց հետեանք եղող արգասեգը :

« Պիոսի Թ. կենաց մէջ պատմութեան
մեծ շրջաններէն մէկը կ'ամփոփուի : . .
ինչ կերպով ալ պատմութիւնն ուզենայ
զինքը դատել, միշտ մեծ կը ֆնայ և
հաւասարապատիւ իր նախորդացը . իր
զրաւած տեղը հոն է՝ ուր են լէոն
մեծն, Գրիգոր մեծն, Գրիգոր Թ., Ալե-
քսանդր Դ., լէոն Ժ., Յուլիոս Բ. » :

Այսպիսի մեծ և նշանաւոր՝ նուիրա-
կան անձ մը ծանօթացնելու համար
գրուած են մեր հրատարակած քանի
մը էջերը . աղօտ և տկար ուրուագիծ
մը այն կենաց՝ որ արդէն հատորներու
նիւթ եղած է, և ամենուն իրաւացի
հետաքննութեանը ճարակ :

Ա

Պիոս Թ., որուն մկրտութեան անունն
էր Յովհաննէս, ծնաւ 'ի Սինիկալիա ի-
տալիոյ, յամին 1792, յերեքտասան
մայիսի, Մասթայի-Ֆէրրէզդի հին և
աղնուական տոհմէն :

Մանուկ հասակէն՝ ընտիր ու հլու
բարոյքը՝ ծնողացն ու բարեկամաց խան-
դաղատական գթոյն ու գորովայիր
խնամոցը առարկայ մըն էր : Սակայն
գոթաղդ դէպք մը՝ անոր փառաւոր և
աշխարհահռչակ կենաց թելը գրեթէ
պիտի խզէր կտրէր, կամ թէ ըսենք՝ իր
ընտյն վրայ պիտի գօսացնէր այդ ուղէ-
չը : Վասն զի դեռ երբ տղայ էր, հօրը
կայուածոց սահմանակից գետակի մը ե-
զերքը խաղալու առեն, անակնկալ գըլ-
խոյ պտոյտ մը իմանալով՝ լուրն ընկաւ .
ուր անշուշտ պիտի կորուսանէր կեան-
քը՝ եթէ երկտասարդ հովիւ մը մէկէն

չփութար այն տեղ՝ ուր վտանգն ստոյգ
էր, և չիփրկէր զմանուկն : Ոչ ոք կրցաւ
այդ անկման պատճառը հասկընալայց
երբ քիչ ատենէն ծնողքն վողգէրաւ քա-
ղաքին մէջ գտնուած կրօնաւորաց դը-
պրոց մը զրին զինքը, ուսումը և կրթու-
թիւնը առաջ տանելու, այն տեղ այլ և
այլ դիպաց մէջ յայտնի տեսնուեցաւ որ
Մասթայի պատանեակը՝ լուսնոտութե-
դոնդակ ախտին ենթակայ էր : Սակայն
այնպիսի ախտակրութեամբն ալ առա-
քինութեանց ընտիր օրինակ մ'էր 'ի
դպրոցին, ուսմանց ընթացքին մէջ ալ
արագ յառաջդիմութեամբն և յաջո-
ղակութեամբ՝ նշանաւոր էր աշակեր-
տակցացը մէջ, և սիրելի իր դաստիա-
րակացը : Դպրոցէն չհեռացած, հիւան-
դութեան առժամանակեայ դիւր և թոյլ
տալովը՝ յոյս առաւ թէ բժշկաց խնամ-
քովը բոլորովին փարատած էր այն իւ-
մէ . և աշխարհէ հրաժարելով՝ ինքզինքը
Աստուծոյ նուիրելու փափաքով վա-
ռուած, ծնողաց տունը չդարձած՝ վոյ-
դէրրայի եպիսկոպոսին հաճութեամբն
եկեղեցական կենաց առաջին քայլն ը-
րաւ, ընդունելով իրմէ զխուզումն հե-
րաց : Ընտանեաց քով քանի մը ժամա-
նակ կենալէն ետքը, անցաւ 'ի Հռովմ,
նուիրական ուսմանց պարապելու իր
հօրեղբօրը առաջնորդութեան և խնա-
մոց տակ, որ արդէն քահանայապետա-
կան արքունեաց մէջ մասնաւոր պաշտօն
մը ունէր, և նշանաւոր էր գիտութեամբն
և վարուց անարատութեամբ . և յա-
ճախելով 'ի վարժարանն Հռովմէական՝
սովորական եռանդեամբն սկսաւ յա-
ռաջ վարել ուսմանց ընթացքը :

Այն ատեններն քաղաքական մեծ
յեղափոխութիւն մը նոր կերպարանք
տուաւ Հռովմայ : Պիոս է բռնադատուե-
ցաւ թողուլ իր աթոռն, և յաղթող
գաղղիական բանակին և անոնց առաջ-
նորդին՝ ուզած և հրամայած աքորանքն
ընդունիլ . անով քահանայապետական

տէրութիւնն դադրեցաւ 'ի Հռովմ, ծի-
րանաւորք տարագիր ասդիս անդին
ցրուեցան, եկեղեցական վարժարանք և
ուսմունք փակուեցան և լռեցին . Մաս-
թայի պատանեակն ալստիպուեցաւ թու-
ղուլ իր սիրելի պարապմունքն, և եր-
թալ 'ի Բէզարոյ, միւս հօրեղբորը քով,
որ նոյն քաղքին արթուն և քաջ հո-
վիւն էր :

1810ին կրկին դառնալով իր ընտա-
նեաց քով, հոն մնաց մինչև 'ի 1814 .
յորում ամի մասնաւոր այցելութիւնն
Աստուծոյ՝ զՊիոս Է քահանայապետ իր
հեռաւոր բանտէն դարձուց փառք 'ի
Հռովմ: Այն ատեն՝ անշուշտ քահանա-
յական պաշտաման սրբութեանն՝ երկիւ-
ղած խոնարհութեամբ մը հրաժարիլ
ուզելով, Մասթայի երիտասարդն փա-
փաքեցաւ նուաստագոյն պայմանի մը
մէջ ծառայել Աստուծոյ և եկեղեցւոյ
գերագոյն հայրապետին, անոր պաշտ-
պանութեանն նուիրելով իր անձը . ուս-
տի և խնդրեց քահանայապետական
ազնուատոհմ թիկնապահաց գնդին
մէջ մտնել: Անոր տկար կազմուածքը
տեսնող հրամանատարը՝ չուզեց խըն-
դիրքն ընդունել. բայց սրբազան հայ-
րապետին՝ Մասթայի երիտասարդին
վրայ ցուցըցած խնամօտ գութն՝ ամէն
գժուարութեան յաղթեց. որով և յա-
ջողեցաւ իրեն՝ թիկնապահաց խմբին
մէջ մտնելու փափաքելի հրամանն ընդ-
ունիլ:

Ընտիր և ազնուաշուք երիտասարդը՝
իր տոհմին և բարուցը արժանաւոր ըն-
դունելութեան կը հանդիպէր ամէն
տեղ, սէր և մեծարանք տեսնելով Հռով-
մայ ազնուականաց և իշխանազանց
մօտ . սակայն անոր երկիւղած սիրտը՝
կրօնական հրահանգաց հաւատարիմ
պահպանութեանն և աղքատաց վրայ
ցուցըցած գթոյն և խնամոց մէջ կը ջա-
նար փնտռել իր սրտին ու հոգւոյն ա-
պահովութիւնը այն մեծ քաղաքին վը-

տանգացը դէմ, որ քրիստոսական կրօ-
նից մայրաքաղաք և սրբավայր ըլլալովն
ալ, բոլորովին ազատ չէր առաքինութե-
դարանակալ ումեն փորձութիւններէ,
որոնք ալ աւելի կը յաճախեն մեծ և
բազմամարդ քաղաքաց մէջ: Առանձին
սէր մը ձգեց նոյն քաղաքին բազմաթիւ
բարերարական հիմնարկութեանց վրայ,
որոնց յայց ելլել և հօն երկար ժամեր
անցընել իր ազնիւ սրտին զբաղմունք և
հոգւոյն սնունդ մըն էր: Բայց մասնա-
ւոր սիրով մը կապուած էր անոնց մէջ
ամենէն աւելի աննշան և խոնարհ հաս-
տատութեան մը հետ, և որ աւելի կեր-
պով մը ընկերական կենաց աղքատ և
անտէրունչ մասին օգտակար էր: Այս
հիւրանոցին առաջին հիմնադիրն էր
Յովհաննէս Պորկի կոչուած խեղճ որ-
մնադիր մը (ծնեալ 'ի 1732) . որ իր ծանր
արուեստին սակաւաւոր պարապոյ ու
հանգստեան ժամերուն մէջ՝ անդու և
անդադար ջանք մը կը ցուցընէր աղքա-
տաց և հիւանդաց այցելութեան, և յա-
ճախ ամբողջ երկար գիշերներ անոնց
քով կ'անցընէր: Մէկ երեկոյ մը ուշ ա-
տեն տուն դառնալու ժամանակ սրտա-
տոչոր տեսարանի մը հանդիպեցան աշ-
քերը . քանի մը անտէրունչ մանրիկ
տղայք տեսաւ՝ որ հանգչելու տեղ մը
չունենալով, Ամենադից կոչուած հին
եկեղեցւոյ դռնի մէջ և ուրիշ մերձա-
կայ տեղուանք քարերու վրայ տարա-
ծուեր ընկեր էին, անխնամ, անոք և
անօգնական: Այն օրուքնէն սկսաւ քո-
վը ժողովել քանի մը որբեր ու իրենց
ծնողացմէ երեսի վրայ ձգուած տղեկ-
ներ . ու իր ջանքովը և բարերարաց սա-
տարելովը հագուստնին ու ապրուստ-
նին ճարելով, երկիւղած գործաւորաց
քով տեղաւորեց զանոնք, որպէս զի ա-
րուեստ մը սորվին: Երկու հոգեւսէր և
եռանդուն քահանայք ալ քաջալերեցին
զինքը այսպիսի բարերար. ձեռնարկու-
թեան մը մէջ յարատեւել, ու խորհրդ-

դով և դարմական նպատակք օգնեցին իրեն . գտան իրենց համամիտ և համասիրտ անձինք ալ՝ թէ յեկեղեցականաց և թէ յաշխարհիկ դատուէ , որ կը յաճախէին այն մանրիկ արուեստաւորաց կրօնական ու նախնական կրթութեամբն զբաղելու : Պոփկիի մահուամբ այդ բարի գործը երեսի վրայ չմնաց : Քահանայապետն Պիոս Է անոնց մասնաւոր բնակութեան տեղ տուաւ , ու հասարակաց դանձէն ալ կարեւոր նշնակաստներն հայթհայթելու համար պէտք եղած կարգադրութիւններն ըրաւ : Մասթայի կոմսը՝ որ այդպիսի բարեգործութեանց նուիրեր էր իր երիտասարդ հասակը , հոն ժողովուող պատանեկաց եռանդուն և յարատեւ երեկոյեան ուսուցիչներէն մէկն եղաւ . ու կիրակի օրերն ալ կը ժողովէր զանոնք , քաղքէն դուրս եղած մարգագետինները կը տանէր , կը զբօսեցընէր ու կը հրահանգէր , և նիւթական վայելքներով ալ սիրելի ու ախորժելի կ'ընէր անոնց իր անձին և ընկերութեան հետ նաեւ տուած կրթութիւնն :

Երեկոյ մը՝ փութալան եռանդեամբ կը սպասէին իր սիրելի աշակերտքն աւոր դալատեան և սովորական դասերուն : Երկար ատեն ընդունայն սպասելէն ետքը՝ երբ կը պատրաստուէին իրենց ընթրիքն ուտելու , և ահա հիւրանոցին դրան առջև կառքի մը հասնելուն ձայնն առին : Յոնդանա ծիրանաւորին կառքն էր , որուն բնակարանը իրենցմէ շատ հեռու չէր , ետաւալարը փութաց իմաց տալ դանապանին թէ մօտ տեղ մը՝ անկիւնը դուռած աղօտ լապտերի մը լուսովը երիտասարդ մը տեսեր էին ճամբուն վրայ ընկած , նշնակութեան ու տագնապի մէջ . և ձիւրուն խրտեւէն զգուշանալով այնպիսի տեսարանի մը առջև , փութացեր էր իմացընել որ երթան գտնեն զինքն , և պէտք եղած օգնութիւնն ու դարմանը

ընեն : Սրտացաւ վազեց դանապանը նշնակուած տեղը , ու սրտին մեծ ցաւովը տեսաւ որ այն խեղճ վիճակին մէջ գտնուող երիտասարդը Մասթայի կոմսն էր . ու նոյն ծիրանաւորին ծառայից օգնութեամբը գրկեց կառք դրաւ զինքը , ու իրենց հիւրանոցը փոխադրելով , երկար խնամքով հաղիւ կըցաւ գտնել իր առողջութիւնը :

Այս տխուր դէպքը բոլոր Հռովմայ մէջ հռչակուելով , ոչ միայն զինքը ճանչցող ու սիրող բարեկամացը վիշտ եղաւ , այլ նաեւ քահանայապետական ազնուատոհմ՝ թիկնապահաց գնդին գլխաւորը բռնադատուեցաւ Մասթայի կոմսին անունն անոնց դասակարգէն ջնջել : Քահանայապետն երբ իրեն այս միտքն իմացաւ , ուղեց անձամբ հաղորդել տխուր լուրը , որպէս զի կոմսին սրտին վրայ ընեիք ցաւալի տպաւորութիւնն ալ ինքն ըլլայ մեղմու . ուստի համառօտ տոմսակ մը ուղղեց առ նա՝ իմացընելով թէ երկրորդ օրը ժամը երկուքին քահանայապետական արքունիքը գտնուի , վասն զի Աստուծոյ կողմանէ ըսելիք մը ունէր իրեն : Գուշակեց Մասթայի , ու երկրորդ օրը որդեալ ժամուն՝ սրբազան հօրը ոտքն ընկած , դողդոջուն ձայնով ու արտասուալից ալուընբերով , « Ի՜նչ պիտի ըլլայ , — կ'ըսէր ու կը հաւաքէր , — իմ վիճակս , երբ այսպէս յառաջադիմութեան ամեն ասպարէզ կը գոցուի իմ առջևս : — Հանդարտե , որդեակ , պատասխան տուաւ քահանայապետը վասն զի կրնանք միշտ բանի մը օգտակար ըլլալ , երբ կը խնդրենք յԱստուծոյ իր կամքը կատարել : Ո՛վ կրնայ իր խորհրդոցը հասաւ ըլլալ , Ո՛վ գիտէ թէ քու առջևդ ամէն ասպարէզ գոցելուն վախճանը ուրիշ բան չըլլայ , բայց եթէ կոշիկ զքեզ առ ինքն : Արդեօք քահանայի նուիրական կենաց և վիճակին վրայ՝ երբէք մտքէդ խորհրդա-

ծութիւն մը անցած չէ: — Խիստ շատ անգամ, պատասխանեց Մտթօյի, և մանաւանդ այն գիշերուան դժբաղդ դէպքէն վերջը. սակայն զինուորական կեանքէ զիս խափանող արդեւոր՝ թոյլ չի տար քահանայական վիճակին համարձակեցնել: ... Երբէք ինծի համար չկայ բժշկութիւն: — Այդ վերջի խօսքդ՝ միայն Աստուծոյ կը պատշաճի, վրայ բերաւ քահանայապետը. դիմէ առ նա, և յուսա իր գթութեան վրայ ... Գերեմանի մեռելութենէն կեդանութիւն տուող Տէրը՝ կրնայ բժշկել նաև զՄասթայի ... և եթէ իմ նախագագածութիւն ներս զիս չեն խաբեր՝ պիտի բժշկուի նա: ... Միացուր քու աղօթքդ իմ աղօթիցս հետ ինն օր շարունակ, ու յետոյ դարձիր առ իս՝ յաւիտենական կեանքը տուող սուրբ հացն ընդունելու: »:

Հարկ չէ ըսելը թէ արշափ և որպիսի սփոփանք ազդեցին երիտասարդ կոմսին սրտին վրայ այս հայրազուծ և գրեթէ մարգարէական խօսքերը. ու ինն օր շարունակ՝ ամէն առաւօտ կանուխ Սրբոսկի Մարիամ Հրեշտակաց կոչուած եկեղեցին կ'երթար՝ բոկոտն ու գլխիբաց՝ ու երկար ժամեր աղօթքով կ'անցընէր՝ միջնորդ բռնելով ըզկոյսն սուրբ, բարեխօս դնելով զինքը իր տկարութեանը և Աստուծոյ մեծութեանը մէջ, փափաքելի առողջութիւնն ստանալու համար: Իններորդ օրը սըրբազան քահանայապետին ձեռքէն հաղորդուելով, առանց ամեննին իր ապագային վրայ խորհրդածելու, բոլորովին Աստուծոյ յանձնուած դարձաւ միւսանգամ իր հայրենիքը: Ու երբ քանի մը ամսէն նորէն երեցաւ ՚ի Հռոմով, զինքը ճանչցողներն շատ զարմացան անոր անասկնկալ և անաղկոր առողջութիւնը տեսնելով: Այլ առանց երկմտելու, 1846 տարւոյն առաջին ափսնկրուն եկեղեցական զգեստներն և

փոքր աստիճաններն ընդունելով՝ Ազ. և ռուսկան եկեղեցականաց կոչուած ապագեմիայն կը մտնէր, իմաստուն և հոգեւանդ՝ հրացնողի քահանային առաջնորդութեանը տակ:

Երբ անխոնջ ջանքով կը յարատեւէր եկեղեցական ուսմանց ընթացքին մէջ, հաւասար եռանդեամբ և սիրով հոգեւոր պարապմանց ալ զբաղելով՝ կ'անցընէր իր ժամերը, բարեպաշտական հիմնարկութեանց այցելութեամբ, և իւր սիրելի աշակերտաց հիւրանոցին վրայ մասնաւոր խնամքով. մէկ կողմանէ ալ՝ ուսմամբ և սրբակրօն վարուք անուանի անձանց հետ ծանօթանալով, կերպով մը անոնց օրինակին վրայ կը ջանար ձուլել ինքզինքը. և անով ամենուն սէրն ու մեծարանքը կը հրաւիրէր իր վրայ: Այսպիսի եռանդեամբ քահանայական նուիրական վիճակին պատրաստելով ինքզինքը, 1849ին կ'ընդունէր զձեռնադրութիւն ՚ի Տէլլա-Ճէնկա ծիրանաւորէ, որ ետքը քահանայապետական աթոռոյն վրայ բազմելով՝ Լէոն ԺԻ կոչուեցաւ: Ասանկով քահանայապետ մը յորդորեց զինքը յընդունելութիւն եկեղեցական վիճակի, ուրիշ քահանայապետ մը ձեռնադրեց զինքը, և երրորդ քահանայապետ մ'ալ եպիսկոպոսական օծութիւնը տուաւ: Իւր հիւրանոցին խեղճ մատրանը մէջ, սիրելի որբերէն չըլծապատուած, հօրը և ընտանեաց ներկայութեամբ, որոնք Սինկալիայէն եկեր էին ՚ի Հռոմով, սուրբ զատկի օրը իր առաջին պատարագը մատոյց, իւր սրտին մեծ ուրախութեամբն և յուզմամբ, ու ամէն առաջիկայ գտնուողներուն բարեպաշտ զգացմամբ: Սակայն զինքը չարչարող հիւանդութիւնը նկատելով, պատուիրած էին որ կամ առանձին մատրան մը մէջ մատուցանէ միշտ սուրբ պատարագը, և կամ ուրիշ քահանայի մը առջնորդութեամբը: Չեռնադրուելէն

ետքը տեսնելով որ այդ վախը չկար, ընկաւ սրբազան հայրապետին ոտքը և թախանձանգը խնդրեց որ այդպիսի ծանր պայման մը իրմէ վերցընէ։ Պիոս Է խնդիրքը կատարեց, և քաջալերելով զինքը՝ գուշակեց որ այն ախտը մէկ միայն վրան պիտի չդառնար։ Քահանա-յապետին խօսքը կատարուեցաւ։

Ձեռնադրուելէն քիչ ետքը՝ Հովմայ գլխաւոր եկեղեցեաց մէկուն կանոնի-կոսաց կարգին մէջ ընդունուեցաւ։ Բայց ինքը ընտրած վիճակին մէջ պատուէ ու փառքէ փախչելով, Աստուծոյ ժողովուրդեանը բարւոյն և հոգւոյ փրկութեան հրաշալի օրինակ մըն էր ամենուն։ Խօսելու դիւրութիւն մը, զօրաւոր ձայն, և անոնցմէ աւելի Աստուծոյ հոգւոյն ու խօսքին տէր, սկսաւ քարոզութեան պարապիլ. և ունկնդրացը բազմութեան և անոնց վրայ տեսնուած հոգեկան օգտին մէջ ամէնքը յայտնի կը նկատէին իր բանից ոյժը և ազդեցութիւնը։ Օտէսգալգի ծիրանաւորը լսեց անոր համբաւը, և փափաքեցաւ որ իր հայրենակցացը՝ Սինիկալիոյ բնակչաց, հոգեւոր կրթութիւն մը տայ։ Մեծ եղաւ քաղաքացւոցը վրայ ըրած տպաւորութիւնը, երբ իրենց ամենէն աւելի ազնիւ տոհմին մէկ զաւակը տեսան բեմին վրայ՝ եկեղեցական խոնարհ զգեստներու տակ, ազալխարութիւն և փրկութիւն քարոզելով։ Այս հոգեւոր պարապմանց մէջ ալ՝ չուզեց երէք թողուլ իր որբերը, և քահանայապետէն անոնց տեսուչ դրուելով՝ հօնաւորաբար սննդի մը մէջ կը բնակէր, անոնց բարւոյն և հանգստութեանը գործածելով ինչ որ յընտանեկան գոյից և ի ստացուածոց կը հասնէր իր ձեռքը։

Չորս տարի այդ անմեղ և սիրելի մանկութեան հետ անցընելէն ետքը, Պիոս Է առաքինի և զօրաւոր սրտի տէր անձի մը պէտք ունենալով, որպէս զի

Քիլի, փէրու և Մէքսիկոյ իր կողմանէ շրկուելիք առաքելական նուիրակին ընկեր ըլլայ, Մասթայի կանոնիկոսին վրայ ընկաւ իր ընտրութիւնը։ Տարօրինակ դժուարութիւններու հանդիպեցան առաքելական նուիրակն Գեր. Մուշի և իր ընկերը. Մայորքայի մէջ՝ Սպանիացիք գծովնելով որ Հովմի բնեցմէ ապստամբ աշխարհաց հետ բարեկամական յարաբերութիւններ կ'ուզէ հաստատել, բանտ դրին զիրենք. ազատեցնէն ետքը՝ նաւերնուն միայն ապատակաւորը դիմեցին, ահաւոր մըրը. կաց և այլեկոծութեանց հանդիպեցան. ստիպուեցան Պամպատի անապատաց երկայնութիւնը կտրել, գիշերներ բացօթեայ հանգչիլ, ու յաճախ կերակրոյ և ջրոյ պակասութիւն կրել։ Բայց այդ ամէն վտանգաց և նեղութեանց առջև՝ իրենց առաքելական ոգւոյն եռանդը երէք չոկարացաւ։

Օր մը նաւով վալբարայիզայէ Լիմա անցնելուն ատեն այնպիսի սոսկալի մրկի մը բռնուեցան, որ ալ ամենքը անխուսափելի մահ մը աշուրնուն առջև կը կարծէին տեսնել։ Կը պատմեն թէ այն վտանգին մէջ՝ Մասթայի աշուրներն ու ձեռուները երկինք վերցընելով, չէր կրնար ուրիշ աղօթք և ուրիշ հառաչանք մը գտնել, բայց եթէ առաքելապետին թախանձանքն առ փրկիչն՝ որուն հրամանէն կը լուէ ծով, և որուն կը հնազանդին հողմունք. «Տէր, փրկեա զմեզ, կը գոչէր, զի կորնչիմք»։ Եւ ահա յուզեալ և փրկարագէզ ալեաց վրայ նաւակ մը կը տեսնուէր, յորում քանի մը խեղճ սեներ, Պաքոյ անունով աղքատ ձկնորսի մը առաջնորդելով կը մօտենային նաւուն։ Պաքոյ ցատքեց վեր ելաւ, ուժով ձեռքով մը բռնեց նաւուն ղեակը, և հմուտ այն ծովերուն և հողմոց, գիտցաւ այնպիսի առաջնորդութիւն մը ընել, որ նաւը կրցաւ անվտանգ փորձոյ-Ռիզոյի նաւահան-

գիտան ապահովիլ, երկրորդ օրը՝ մահուան վերահաս վտանգէն խալըսող քահանայն, իր կեանքը՝ Աստուծմէ ետքը այն ձկնորսին անձնանուիրութեան պարտական սեպելով, կ'երթար իւր ազատարարին հիւղը, և ՚ի նշանակ եւրախտագիտութեան՝ երկու հազար ֆրանքաց դումար մը կը յանձնէր։ Քահանայապետական ամբողջ բարձրաշնչէն ետքն ալ՝ չմոռցաւ Պիոս Թ ա մերիկացի ազգատ ձկնորսը։ Վասն զի բարեաց ընդունելութեան խոստովանութիւնը՝ միայն նկուն և փոքրոգի սրտերու բեռն է։ այլ փութաց զրկել առ նա իւր կենդանագիրը և նոյնչափ դումար դրամայ։ Պաքոյ՝ որ ալ առջի խեղճ և ազգատ վիճակին մէջ չէր, կարգէ դուրս զգածուելով սրբազան հօրը սրտին բարութենէն, իր տանը մօտ՝ ծովեզերեայ պզտի ու գեղեցիկ մատուռ մը յինել տուաւ, ու հօն պատուիրեց զնեւ քահանայապետին դէմքը, անմոռաց յիշատակ մը անոր սրտին բարութեանը, և մխիթարութիւն մը իրեն և որդւոցը, որ այդպիսի կեանքի մը փրկութեանը սատար եղած էր։

Ժողովուրդը մեծ և սիրալիր ընդունելութիւններ ցրաւ առաքելական նուիրակին և իր ընկերոջը։ բայց պետութիւնը չկրնալով անտարբեր աչքով նկատել այն սէրն ու պատիւը՝ յորոց իրենց վտանգի մը սպառնալիք կ'ենթադրէին տեսնել, բռնադատեցին զիրենք որ յամին 1825 նորէն դառնան ՚ի Հռովմ։

Նոյն ատեններն իւր բարեգործով պաշտպանն Պիոս Է՝ առաքինութեանցը և կրած վշտացն փոխարէնը ընդունելու հրաւիրուեւր էր յԱստուծոյ։ և սրբոյն Պետրոսի ամբողջ վրայ զինքը յաջորդեր էր Լէոն ԺԲ. և որ մեծ սիրով ընդունեցաւ զՄասկոթայի, և մէկէն սրբոյն Միքայելի անունը կրող Հռովմայ մեծ հիւրանոցին տեսուչ և վերակացու

կարգեց զինքը, ուր գրեթէ եօթնհարիւր սղոյք և օրիորդք՝ արուեստներ կը սորվէին և կարևոր ձեռագործաց կը պարապէին, ուր ծերք և անկարողք՝ փափաքելի ապաստանարան մը, և ախար՝ իրենց փրկարար ուղղութիւնը կը գտնէին։ Հարկ չէ բռնել թէ որպիսի հայրագութ խնամք և գորով ծաւալեց սփռեց այն աստուածահաճոյ դործոյն վրայ։ Ընչպէս սփռեց զԹշուռութիւն, խրատեց և ուղղեց զմոլութիւն, առաջնորդեց աղկաղկ և տկար հասակին, և քանի ճարտարութիւն և արթնութիւն ցըցուց այն հիւրանոցին դժուարին կառավարութեանը մէջ, որ Լեոն ԺԲ՝ քսան ամէնէն ետքը, 1827 մայիսի 21ին արքեպիսկոպոս անուանեց զինքը Սբովդոյ քաղաքին, և որ մասնաւոր կերպով մը սիրելի էր քահանայապետին, հօն իր մանկութեան որրանն և հայրենիքն ըլլալուն համար։ Միւրանաւորաց ժողովոյն առջև նուիրելոյն արքեպիսկոպոսական աստիճան բարձրանալը հոչակած ժամանակ, զինքն այն երկնաւոր օծմամբ մեծարել ուզող հայրապետն՝ կը դրուատէր իւր աշխարհալուր բարեմասնութիւնները, խոհականութիւնը, գիտութիւնն, եւանդը, բարուց քաղցրութիւնը և վարուց անբիծ անարատութիւնը։

Բ

Սրբոյն Միքայելի հիւրանոցին խնարհ ուղղիլը՝ տակնուվրայ եղաւ ի մանալով այն բարձրութիւնը, առ որ կը հրաւիրէր զինքը Հօգին սուրբ՝ քահանայապետին ձայնովը։ և ընտիր հոգւոց յատուկ առաքինութեամբը՝ իր անձին վրայ անբաւականութենէն և խեղճութենէն զատուելի բան մը չտեսնելով։ « Դող մը ու տագնապ զիս պաշարեց, — կը գրէր առ թեմականսն ուղղած առաջին հովուականին մէջ. աչքիս առջև կու գային պաշտաման

մեծութեան հետ իմ ամենայն տկարութիւններս . ուստի ամեն հնարք փորձեցի, բոլոր ջանքով ետեւ եղայ որ հեռացընեմ զայն սինէն » : Սակայն լէոն ժԲ որ զինքն աղէկ ճանչցած էր, անոր խոնարհութեան թեւադրած ամեն պատճառաց զէմ անտեղիտալի մնաց : Բռնադատեցաւ Մասթայի՝ քահանայապետին հրամանին մէջ Աստուծոյ ձայնը լսել . ուստի և մտադիւր խոնարհեցաւ այն գերագոյն և կարող կամբին առջև, որ ինչպէս խոնարհութեամբ կը գրէ, կը վերցընէ կը բարձրացընէ զաղքատն յաղբեւաց, որ 'ի քարանց' Աբրահամու որդիք կ'երեցընէ, և իրեն եռանդագին դիմողաց՝ շնորհաց հետոյժ և զօրութիւն կը յաճախէ :

Նոյն տարւոյն յունիս ամսեան մէջ՝ Գասդիլիոնի ծիրանաւորէն, որ ետքը Պիոս Ը կոչուեցաւ, Տրապիզոնի և Տամիաթի անուանական արքեպիսկոպոսաց առնթերակացութեամբ՝ եպիսկոպոսական օծումն ընդունեցաւ 'ի Հռոմմ, Սրբոյն Պետրոսի կապաւնաց հոյակապ եկեղեցւոյն մէջ :

Սրբէգոյ քաղաքն ու թեմը չէին կրնար անտարբեր մնալ սրբազան քահանայապետին իր ծննդեանն երկրին վրայ ցուցցած սիրոյն և գորովալիոր խնամոցն առջև, յանձնելով զիրենք այնպիսի հովուի մը՝ որուն բովանդակ կեանքն անձնանուիրութիւն մըն էր, և որուն սրտին և բարուց ազնիւ ձիրքերը՝ երեսին վրայ ալ կը փայլէին, Հանգիսական մուտքն 'ի քաղաքն ըրաւ 'ի 1 յունիսի . և քիչ օրերու մէջ ալ յայտնապէս տեսնուեցաւ թէ ոչ քահանայապետը սխալած էր իր ընտրութեանը մէջ, և ոչ ալ ժողովուրդը խաբուած իր յուսովը . վասն զի ճշմարիտ պատկեր մը երեցաւ այն աստուածային հովուապետին, որուն նմանողութեան մէջ է իրմէ հովուելոյ ժամանակաւոր և անոնց բարեբաստութիւնը :

1831ին ձմեռն էր . քահանայապետին աշխարհական իշխանութեան հրպատակ բոլոր գաւառներն, Տիրերիսէն մինչև 'ի Բոյ, տակնուվրայ եղած էին խռովարարաց ծածուկ ջանքովն ու հնարագիտութեամբ, նպատակ ունենալով գահակորոյս ընել զնորընտիր քահանայապետն Գրիգոր ԺԶ . Այդպիսի անարժան պատերազմի մը դաւաճան գրգռութենէն՝ ջանաց արքեպիսկոպոսոն ազատ պահել իր թեմը . բայց փետրուարի 13ին Սրբէգոյ քաղաքն ալ ոտք ելաւ, ու իր խրատներն, աղերս ու թախանձանք բաւական չեղան յուսուած կըրբերն հանդարտեցընելու համար . ուստի և բռնադատեցաւ առժամանակ մի հեռանալ անկէ, առջի յուզմանց հանդարտելուն սպասելով : Բայց երբ իմացաւ թէ խաղաղութիւնն ու բարեկարգութիւնը հաստատելու համար կարևոր կը սեպուէր իր ներկայութիւնը, առանց ժամանակ կորսնցընելու փութաց դառնալ հօն . խռովարարք Սերգոնեանի զօրավարին առաջնորդութեամբ պաշարեր էին Զիվիդա-Գասդէլլանա քաղաքը . բայց լսելով թէ աւստրիական բանակը արդէն մտեր էր 'ի Պոլոնիա և 'ի Մարթա, ու յառաջ կը խաղար, փութացին պաշարումը վերցընել, ու Սրբէգոյի վրայ դիմելով աւարել զայն, ու յետոյ լեռանց վրայ ցրուելով՝ սահմաններէն անպատու հասդուրս փախչիլ : Բոլոր քաղաքացիք ահաբեկք և տազնապալից այն չորս հազար հոգիէ կազմուած ապստամբաց խմբի մը սպառնալից արշաւանդէն, բոլոր վստահութիւններն Աստուծոյ և իրենց արքեպիսկոպոսին վրայ դրած էին : Գեր. Մասթայի որ այն ատեններն արտաքոյ կարգի տեղակալ կարգուած էր Սրբէգոյի և Բէրսէճիայի գաւառաց, չհրաժարեցաւ այն գործէն . յօժար և պատրաստ՝ ինքզինքը բովանդակ զննելու իր հօտին վրայ, վաղեց

ուր պարտք և արտասուք կը հրաւիրէին զինքը, և զհացաւ այնպիսի ճարտարութեամբ վարուիլ խռովարարաց հետ, անանկ քաղցրութեամբ շահիլ արտերնին, որ յաջողեցաւ զէնքնկէջ զինաթափ իր ոտքին առջև խոնարհեցնել:

Հաւատարիմ իր տուած խոստմանը, անոնց կեանքը պահելու, ամէն մէկուն ձեռքը սահմաններէն անվտանգ անցընելու համար մէյմէկ անցագիր տուաւ, և պէտք եղած ստակը դրաւ գրպաննին: Անոնց թուոյն մէջ էր նաև Նաբոլէոն Գ. և իր եղբայրը, որոնց ետևէն արդէն ընկած էին աւստրիական բանակին զինուորքը, և անհրաժեշտ մահուան մը վտանգին մէջ, Ուրիշ փրկութեան տեղ մը չկրցան գտնել, բայց ուր երգուընցեր էին ամեկ զմահ և զարհաւիրս: Ինկան Սթիւգոյի արքայիսկոպոսին գիրկը, և հոն գտան իրենց անակնուկնի ազատութիւնը և փրկութիւնը:

Խոհական արթնութեամբն այսպիսի հարուած մը հեռացնելով, քիչ առեւնէն ուրիշ ահաւորագոյն վտանգի մը մէջ առաւելապէս փայլեցուց իր սէրը: Վասն զի նոյն 1831 տարւոյն հոկտեմբերի 27ին երկրաշարժի ցնցում մը ահուգոյի մէջ ձգեց զամէնքը. և հետեւեալ տարւոյն յունուարի 13ին կրկնուելով սաստկապէս, ահաբեկութիւն, աւերմունք և թշուառութիւն բերաւ իր հետը: Արքեպիսկոպոսն իր սիրելի ժողովրդեան այնպիսի աղիտից և կարօտութեանը չդիմանալով, բաւական չտեպեց իր ամէն ունեցածը անոնց բաշխելը. զիմեց յօգնութիւն այն թըշուառներուն. և ուր անձամբ չէր կըրնար հասնիլ, կրօնաւորաց, բժշկաց և ճարտարապետաց ձեռքով տարածեց ընդարձակեց իր գութը, սփռեց՝ ցըրուեց իր սէրը. հանգընձ, բժշկութիւն և բնակութեան տեղ տուաւ աղքատին և կարօտելոյն: Այնպիսի և այնպիսի

խնամոց և համատարած զթոյն լուրը սքանչացոյց զիտալիա. մեծացոյց և փառաւորեց զինքը Գրիգոր ԺՁ քահանայապետն, և երախտագէտ թեմակա. նայ սիրտը բոլորովին իրեն գրաւեց. որոնք երբ իմացան թէ Հռովմայ հայրապետն իմեալ քաղաքին եպիսկոպոսական աթոռը կ'ուզէր իրեն յանձնել, որ արդէն Պիոսի է մը առաքինութեամբը պայծառացած էր, աղաչաւորք զրկեցին 'ի Հռովմ, որպէս զի չի զրկէ զիրենք այնպիսի հովուէ մը: Բայց Գրիգոր ԺՁ աւելի իր սրտին քան անոնց աղաչանացն անսալով, չընդունեցաւ այն պատգամաւորութեան խընդիրը: Վասն զի սահմանուած էր յերկնից որ Մասթայի նստի այն աթոռոյն վրայ՝ ուր արդէն բազմեր էր Գիարա, միւնդի, որպէս զի Պետրոսեան գահը՝ Պիոսի թ մը հաստատութեամբը փառաւորէ, զոր յառաջագոյն Պիոսի է արիութիւնն աշխարհահռչակ ըրած էր:

Հեռացաւ Մասթայի իր հօտէն, թեմականացը սիրոյն հետ տանելով նաև իր սիրտը, որ բաւական էր թէ վիմուա և թէ Սթիւգոյ գրկելու, և յորում օր մը բոլոր ուղղափառ աշխարհք պիտի ամփոփուէր: Վառուած այն աստուածային նախանձովը որ միանգամայն կը տեսնէ, կ'ուզէ և կը սիրէ, յերկնից սահմանուած նոր վիճակին մէջ ալ ամեն ջանք երեցուց իր հոգևոր որդեղը բարեւոյն համար: « Տանուշորս տարի. — կը վկայէ իր կենսագիրներէն մէկը, իմուա քաղաքին եպիսկոպոսութեան պաշտօնը վարեց. և չանցաւ տարի մը որ նշանաւոր բարեգործութեամբ արգասաւոր չըլլայ իր հօտին. նորոգեց այլ և այլ եկեղեցիներ, հայրապետանոցը, մայր եկեղեցւոյն շէնքը՝ որ անկատար մնացեր էր, կառոյց 'ի հիմանց հոգևոր կրթութեանց տուն մը կղերին համար. վարժարան մը այն ժառանգաւորաց համար՝ որոնք իրենց ծնողաց

դրամական անձկութեան համար չէին կրնար եպիսկոպոսական դպրոցը մշտնել, հիւրանոց մը՝ աղքատ որբերուն քրիստոնէական դաստիարակութիւն, մեքենական արուեստներ և հարկաւոր ապրուստը հոգալու համար. նմանօրինակ հաստատութիւն մը նաև որբ օրիորդաց համար, և ուրիշ երկու դպրոցներ աղջկանց. մէկն աղքատաց, իսկ միւսը չափաւոր ընտանեաց զաւակաց կրթութեան, և որոնց խնամատար կարգեց զՔորս՝ գթութեան. անոնց յանձնեց նաև հասարակաց հիւանդանոցի՝ ու իրմէ՝ ի հիմանց կառուցուած դարմանոցի մը խնամքը : Կը թողունք յիշատակել ուրիշ ասոնց նման բարեբարութիւններն, որոնցմով բարեկարգեց, պայծառացուց և զարդարեց իր վիճակը :

Գրիգոր ԺԶ որ շատ լաւ ճանչցեր էր իր խոհականութիւնն և ընտիր բարեմասնութիւններն՝ որ նախանձորդ մը կ'երեցընէին զինքը Կարողոսի Պորոս մէսոսի, և վիճկենտի պաւլայեցւոյ հանգիտապատիւ սրտի մը տէր. որուն մատակարարը շատ անգամ գանգատեր էր թէ ամեն ունեցածը՝ ինչուան արծաթի զրգալներն ու պատառաքաղներն և աշտանակները աղքատաց կը բաժնէ, և շատ անգամ իր չափաւոր կերակուրը պատրաստելու համար պէտք եղած ստակը կը պակսի տանը մէջ, ու զից անոր այսպիսի գեղազոյն առաքինութիւնները վարձատրել, ամբառնալով զինքը՝ ի պատիւ ծիրանեաց. ուստի 1839 զեկտեմբերի 23ին ժողովին մէջ կարդինալ առնուանց, և հրատարակեց ի 1840 զեկտեմբերի 14ին. Այս ընտրութեամբ իր յաջորդը անուանած էր. և Գրիգորի ԺԶ խորունկ ու թափանցող մտքին համար մեծ պատիւ մըն էր. և որուն արձագանք մըն էր սուրբ ժողովին հաճութիւնը այդպիսի սրբակրօն և առաքինի անձ մը իրենց մէջ տեսնելուն :

Համար, և բոլոր իմուլա քաղաքին և վիճակին ուրախութիւնը :

Այն հասարակաց ուրախութեան և գոհութեան մէջ միայն ինքը Մասթայի տրտում էր. վասն զի սրտաճմիկ վիշտ մըն էր իրեն տեսնելը այնչափ անզոյշ պատանիք՝ որոնք եկեղեցւոյ և երկնից համար ծնած, անարժան և ծածուկ որոգայներով թշուառ զոհեր կ'ըլլային այն գաղտնի ընկերութեանց՝ որոնց նպատակն էր եկեղեցւոյ և արքունական ամթոռոց քանդումն ու տապալելը : Հարը և մարը այդ դժնդակ վտանգէն անհաբեկք կը զիմէին առ նա. ինքն ալ՝ իր արտասուքը անոնց արտասուացը հետ խառնելով՝ կը ջանար մխիթարել զիրենք, կ'աղօթէր ու աղօթել կուտար, և ինքզինքը բողբոլովին կը նուիրէր այնպիսեաց դարձին և զգաստութեան համար : Այս վտանգին վրայ կ'աւելնար ուրիշ մ'ալ, քաղաքական յուզմանց և խռովութեանց, շատ անգամ ծածուկ և անձանթ ձեռքերէ զրգուռած, որոնք մխիթի տակ պահուած համաճարակ և աւերիչ հրդեհի մը սպառնալիք էին : Քիչ մնաց որ ծիրանաւոր արքեպիսկոպոսն անոնց ատելութեանը առաջին զոհն ըլլայ : Բիէմնդեցի մը՝ անոնցմէ հարիւր կամ երկուհարիւր հոգի իր գլուխը ժողոված, միտքը դրած էր զիշեր ատեն զիմել առնոր վրայ, որ իր երկու ծիրանաւոր ընկերակիցներովը (Ֆալգոնիէրի և Ամադ) քաղքին մօտ գեղի տուն մը կը բնակէր. ու զանոնք պատանդ առնելով, իր ուրիշ համամիտ խռովարարքը ոտք հանել, և տիրել այն կողմերուն : Սակայն իմացան ծիրանաւորը իրենց դէմ լարուած նենգը. ու ծածուկ փախուստեամբ պատսպարուելով ի քաղաքն, խռովարարաց խումբն ալ ստիպուեցաւ ցրուիլ :

Այսպիսի շփոթութեանց մէջ վրայ հասաւ Գրիգորի ԺԶ մահը (1 յունիս)

1846) , ուժով բաղկաւ մը եկեղեցւոյ վրայ արձըկուած միրկաց գէմ տասնը-հինգ տարի արիւթեամբ կռուելէն ետ-քը : Ութ օրէն վերջը Գեր . Մասթայի կը մեկնէր ծիրանաւորաց ժողովոյն մէջ մօտեւու . և կարծես թէ ներքին ազդե-ցութիւն մը իր թեմականացը գուշակել կու տար թէ յետին հրաժեշտի ողջոյն մը կու տային իրենց սիրելի հովուին , և զոր մէկ մ'ալ պիտի չտեսնէին իրենց արքեպիսկոպոս : Զամբորդութեանը մէջ քաղաքէ քաղաք անցնելու կայարանի մը մէջ ձիւրը փոխելու ատեն կառքին վրայ աղաւենակ մը եկաւ հանգչեցաւ : Այն գէպքը տեսնող ժողովուրդը՝ ու-րախութեան ձայներով սկսան ողջու-նել նոր քահանայապետը . վասն զի ա-ղանոյն դադարելուն վրայ կ'ախորժէին տեսնել՝ պատկեր մը այն սքանչելեաց , որով Հոգին սուրբ եկաւ ինչաւ Աս-տուածամարդոյն վրայ 'ի Յորդանան :

Գ

Յունիս ամսեան չորեքտասներորդ օրը՝ յիսուն ծիրանաւորք ընտրութեան ժողովատեղին կը հաւաքուէին՝ 'ի Հոռոմ-ու երկրորդ օրը ժամը իննին՝ 'ի պա-տիւ Հոգւոյն սրբոյ մատուցուած պա-տարագէն ետքը քուէարկութիւնը կը սկսէր : Առաջին քուէարկութեան՝ Մաս-թայի ծիրանաւորը արգէն երեքտասան քուէ ստացեր էր . կէսօրուընէ ետքը եղածին մէջ ուրիշ չորս քուէ ալ առ-ջիններուն վրան աւելցան . իսկ երրոր-դին՝ որ հետեւել օրուան առաջին քու-էարկութիւնն էր՝ քսանութը քուէք կը միաբանէին իր անձին վրայ : Մաս-թայի իր խոնարհութեամբ այլ յայլմէ եղած՝ կարծես թէ Գեթեմանի պար-տիզին մէջ մահուան տագնապնեւու մէջ եղող մեր երկնաւոր վարդապետին նման չէր կրնար ուրիշ աղաչանք մը գտնել՝ բայց եթէ հեռացընել իրմէ այն

բաժակը . սակայն նախապես սեպելով միշտ աստուածային կամքը՝ իր արտա-սուացը հետ՝ կը նուիրէր նաև ինքզին-քը :

Յունիսի 16 էր . և ծիրանաւորք կէս-օրուընէ ետքը չորրորդ քուէարկու-թիւնը կ'ընէին : Զարմանալի հանդիպ-մամբ մը՝ երեք քուէհամրողներէն մէկն ալ ինքն Մասթայի ծիրանաւորն էր , և ընտրելեաց անուանքը ժողովոյն հրա-տարակողը : Նուիրական գումարեւոց ա-մենուն աչքը իր վրան էր . իր սիրտն ալ կը բաբախէր յիշատակաւ այն բե-ռանը՝ որ քիչ ատենէն պիտի ծանրա-նար վրան . և այնպիսի անսահման պա-տասխանատուութեան մը առջև՝ թալ-կացեալ երեսներն ալ յայտնապէս կ'ե-րեցընէին սրտին յուզմունքը : Քուէհա-մարը սկսաւ . Մասթայի ծիրանաւորն անդադար իր անունը կրկնուած կը տեսնէր : առաջինը , երկրորդը , եր-րորդն . . . մինչև եօթնևտասներորդը շարունակաբար իր ստացած քուէներն էին : Զայնը սկսաւ գողալ . ու երբ ու-թևտասներորդին վրայ ալ իր անունը տեսաւ , տարօրինակ այլայլութիւն մը եկաւ վրան . աշուրները սկսան մթըննալ-ու խօսքը պակսեցաւ մեռաւ չրթանցը վրայ : Վայրկեան մը լռութենէ ետքը , աշուրներէն սկսան կայլակիլ աղբբը արտասուաց . ու աւելի մեռելոյ քան թէ կենդանի մարդու ձայնով սկսաւ թախանձել որ ուրիշի մը յանձնեն ա-նունները հռչակելուն պաշտօնը . սրտին տագնապէն մոռցեր էր այն կանոնա-դրութիւնը որ կ'ընդունայնացընէ ընդ-հատութեամբ եղած քուէարկութիւ-նը : Ուստի նստել տուին , պատուիրե-լով որ քիչ մը հանգչի . ու ետքը նորէն սկսելով՝ քուէհամարը՝ երեսունևմեց անգամ կրկնուեցաւ իր անունը : Այ-նուհետև ինքն էր նորընտիր քահանա-յապետը : Բոլոր ծիրանաւորք ոտք ել-լելով՝ ողջունեցին զինքը : իր խոնար-

հռթեամբն և պարկեշտ չափաւորութեամբ ստացեր էր անոնց քուէն ալ որ յառաջագոյն օտար կարծիք և առաջարկութիւն ունէին : Առաջին յաղթանակ մըն էր այն՝ գուշակ այլոց բիւրաւորաց :

Արտասուագին և տխուր աշուրները՝ զինքն սոյն պատուոյն բորձրացնող ընկերակցացը վրայ գարձնելով . « Տեաք իմ, ըսաւ, ինչ էր զոր գործեցիք » : Ու մարեցաւ ընկաւ :

Ինքզինքը գտնելէն ետքը՝ մտեցաւ իրեն երկրորդ նախապատիւ ծիրանաւորը, ու տոկոսութեան համեմատ հարցուց իր կալքը, եթէ կ'ուզէր ընդունիլ իրեն յանձնուած պաշտօնը, և ինչ առնուն կրելով :

Արտասուախառն և հառաչալից ձայնով մը պատասխանեց . « Կը հնազանդիմ Աստուծոյ՝ որ իմ ոչնչութիւնս այսպիսի մեծ պաշտաման մը կը բարձրացընէ . և մեծ է վստահութիւնս իր շնորհաց և օգնականութեան վրայ » : Եւ յայտնեց թէ կ'ուզէ Պիոս թէ կոչուիլ, 'ի յիշատակ Պիոսի, որուն անշափ յարգանաց հետ՝ երախտապարտ ալ կը սեպէր ինքզինքը :

Խոնարհութիւնն և սրտին աղնիւ ըզգացմունքն յայտնապէս կ'երևնան հետեւեալ նամակին խօսքերէն՝ զոր ընտրութենէն անմիջապէս ետքը գրած է իր ազգականներուն . « Ամենաբարին Աստուած, կ'ըսէ, որ կը խոնարհեցընէ և կը բորձրացընէ, հաճեցաւ իմ ոչնչութիւնս ամբառնալ՝ երկրիս վրայի ամենէն մեծ իշխանութեանը, իր սուրբ կամօն օրհնեալ ըլլայ : Նոր պաշտամանս մեծ ծանրութիւնը կը զգամ. կ'իմանամ նաեւ իմ անբաւականութիւնս . պիտի ըսեմ նաեւ՝ բացարձակ անկարողութիւնս : Ահա ասիկա աղօթիւք առ Աստուած դիմելու մեծ պատճառքը : Աղօթեցէք, և այլոց ալ աղօթել տուէք ինծի համար » :

Այս խօսքերն՝ որոյ ամէն մէկը խոստովանութիւնք են տկարութեան և առ Աստուած վստահութեան, յայտարարք են նաեւ արժանաւորութեանը այնպիսի մեծ պաշտաման : և ժողովուրդը իրենց միաձայնութեամբն արդարացուցին ծիրանաւորաց ժողովոյն քուէն : « Իբրեւ այս անունը ժանուցուեցաւ, կ'ըսէ Մաթիէօ ծիրանաւոր, Կուիրինալի քահանայապետական արքունեաց մեծ պատշգամէն, հոն սպասող ժողովրդեան վրայ զարմանալի տպաւորութիւն մը չըրաւ : Բայց երբ տեսան անոր ազնիւ և դեռ եւս արտասուած թոր ոիրելի կերպարանքը, յորում կը նկատուէր իր զարմանքն և սրտին այլայլութիւնը, ամէնքն խոնարհեցան ընկան իր առջև, և ամենուն սրտին մէջ հաւասար փայլեցաւ յոյս և գոհութիւն : Այն աչքերն՝ որ քաղցր են իբրեւ զսէր, և ցանկալի իբրեւ զանմեղութիւն, և չըրթանցը վրայ փայլող անոյշ ժմիւտը՝ հայրական վստահութիւն մը կ'ազդէին յամենեւին » :

Նորընտիր քահանայապետին առաջին մտածութիւնն և սիրալիլ խնամոցը առարկայ եղան աղքատք : Իրեն յատուկ արկղէն երեսուն հազար Ֆրանքի ողորմութիւն բաժնելով անոնց . մասնաւոր գումար մ'ալ որոշեց, որպէս զի չափաւոր արժէքով մը գրաւատուն դրուած ամէն նիւթերը իրենց տեւարցը դարձուին . Հռովմայ 53 ժողովրդապետութեանց իւրաքանչիւրին մէջ մէկ մէկ աղքատ աղիկ օժտեց . և ուրիշ հազար օժիտ ալ իր տէրութեան ամեն գաւառներուն մէջ ցրուեց : Այս ամեն բարեգործութիւնք՝ յորդորաւոր ըրին ժողովուրդը մեծահանգէս և արտաքոյ կարգի ուրախութեամբ կատարել իր թագադրութեան հանգէսը (յունիս 24) :

Մեկայն ամենուն սրտին վրայ տար, օրինակ աղգեցութիւն ընող զէպէն եւ

ղաւ նոյն տարւոյն յուլիս 14 թուակա-
նաւ արուած հրովարտակը , որով ա-
զատութիւն կը շնորհէր ամեն քաղա-
քական յանցաւորաց , հարիւրաւոր ըն-
տանեաց դիրկը գարձընելով իրենց սի-
րելի անձինքը : Յուլիս 16ին հրատա-
րակուեցաւ այն թողութեան թուղթը .
և ժողովուրդը իր գոհութիւնն և երախ-
տագիտութիւնը յայտնելու համար՝ ե-
րեք օր երեք գիշեր մեծ ճրագավառու-
թեամբ լուսաւորեց բոլոր Հռովմ քա-
ղաքը , և խուռն ամբոխիւ գէպ 'ի հայ-
րապետական պալատը դիմելով՝ բար-
ձրաձայն աղաղակներով բռնադատեց
զքահանայապետն կրկին և կրկին օրհ-
նելու զինքը սիրող և իր առաքինու-
թեանց վրայ պահնացող ժողովուրդը :
Նոյն ամսոյն 19ին երբ Պիոս Թ Սրբոյն
վիճակներով պաւլայեցւոյ տոնախմբու-
թեան առթիւր անոր անուանը և պա-
տուոյն նուիրուած եկեղեցիէն իր պա-
լատը կը դառնար , խումբ մը կտրիճ ե-
րիտասարդք , ազնուական ընտանեաց
զաւակք , քակեցին արձըկեցին անոր
կառքը քշող երիվարներն , և իրենք ա-
ռին տարին վինքը մինչև 'ի նուիրինալ :
Նման ուրախութեան ցոյցեր ալ աւելի
մեծահանգէս կերպով կրկնուեցան յ'8
սեպտեմբերի և յ'8 նոյեմբերի . անանկ
որ բռնադատուեցաւ քահանայապետն
Հռովմայ քաղաքապետին մէկ հրամա-
նագրովը խափանել զանոնք :

Այսպիսի ուրախութեանց արտաքին
նշանակք՝ որ Պիոսի Թ քահանայապե-
տութեան առաջին տարիներն՝ կամա-
կար յայտարարութիւնք և զեղմունք էին
ժողովրդեան սրտին և զգացմանցը , և
դրուատանք իրեն առաքելութեանցը ,
քիչ առնէն երախտագիտութեան ցոյ-
ցեր եղան՝ իրմէ սահմանուած և տրուած
բազմապատիկ բարեկարգութեանց հա-
մար . և որոնց նպատակ և վախճանն
էր՝ քահանայապետական աշխարհա-
կան տէրութեանը հպատակ դաւառնեք

օրինակ մ'ընծայել , և ստեղձատ ան-
գամ կրկնուած , և խիստ զիւրութեամբ
ընդունուած կարծիք մը , թէ մի և նոյն
անձի վրայ երկու իշխանութեանց միու-
թիւնը անկարելի ըլլայ : Քահանայա-
պետին փափաքն և ամէն օրուան մտա-
ծութիւնն էր բարւոյն իր ժողովրդեան
նիւթական վիճակը , ու այն միջոցն ալ
ստատար առնուլ յընդարձակել զթա-
գաւորութիւն Բրիտանիոյ 'ի վերայ երկրի-
և նուիրական օրինակով մ'ալ խօսելով ,
նմանիլ արարչապետին յառաջագոյն
պատրաստելով զնիւթ , և ապա ազգել
'ի նա զշունչ հոգևոր կենաց , ու 'ի Բրիտ-
տոս նուիրագործելով զմարդն , երկնից
սիրոյ հոգեով վառուած՝ մարդկութեան
նոր դարագլուխ մը երեցընել : — Բա-
ւական սեպտեմբ միայն քանի մը նշանա-
ւոր բարեկարգութեանց յիշատակու-
թիւնը :

Հասարակաց բարւոյն համար ամե-
նակարևոր խնդիր մըն է՝ մասնաւոր
քաղաքապետութեանց գործելու ազա-
տութիւնը , զուգընթանալով միշտ գըլ-
խաւոր և իշխող կառավարութեան հետ :
Պիոս Թ 1847 թուականին սկիզբէն
մասնաւոր յանձնաժողով մը կարգե-
ր , Ալգիէրի ծիրանաւորին նախագա-
հութեամբը , օգնական տալով իրեն
հուղմէական ազնուականութեան նա-
խապատիւ անձինքը , որպէս զի անոնց
միաբան խորհրդակցութեամբը այս նը-
կատմամբ պէտք եղածը տնօրինուի և
'ի գործ դրուի : — Սուր և հեռատես
մտքովը լաւ ըմբռնած էր թէ ինչպէս
ամենէն աւելի գերագոյն առաքելու-
թիւնք , ինչպէս նաև մեծամեծ եղե-
րանց սկզբնաւորութիւնք՝ ժողովրդեան
մէջ տիրող գաղափարներու հետեանք
և արդիւնք են , և դաստիարակութեան
զանազանութեան . կրնկատէր թէ ինչ-
պէս տպագրութիւնը միասակար ու-
նար . ուստի փութաց իմաստուն կանո-

Նադրութեամբ չափաւորել զայն : Նոյն տարւոյն մարտի 15 թուականաւ հրաւանադրով մը՝ քննիչ օրէնք մը կը հրատարակէր, որով կը միաբանէր գիտութեանց, ժամանակակից պատմութեան ու հասարակաց բարւոյն ծառայող յայտարարութեանց հետ այն սանձը՝ որ նախագուշակութիւն մը կրնար սեպուիլ անոնց վրիպանաց, մղորութեանց, հաւատոց և բարուց ապակաշութեան : Իսկ դաստիարակութեան նկատմամբ կրնար ըսուիլ թէ Հոովմ ուրիշ իր մերձաւոր ժողովրդոցը վրայ նախանձեւու առիթ մը չունէր, և Պիոսի խնամքն մասնաւոր կերպով մը տարածեցան աղքատ և կարօտեալ մանկութեան կրթութեանը վրայ : Արդէն իր նախորդին ջանքով՝ գիշերային կուլուած դպրոցք՝ բարդաւաճ վիճակի մը մէջ էին . իսկ ինքն՝ անոնց ըրած անակընկալ և յաճախ այցելութեամբ՝ պատուեց այն բարերարական հաստատութիւններն, քաջալերեց անոնց վրայ աշխատողներն, և առատաձեռն նպաստիւք ապահովեց անոնց ապագայն : Մէծօֆանդի հուշականուն ծիրանաւորին նախագահութեամբն ուրիշ յանձնաժողով մ'ալ դրաւ՝ գթութեան ապաստանարան կոչուած տեղուանքը օգտակար կերպով իր տէրութեան սահմաններուն մէջ հաստատելու համար : Փափաքելով ճշմարիտ հայր մը երևնալ իր հպատակացը՝ բոլորովին նոր կարգադրութեամբ մը, 1847 ապրիլի 19 հրատարակուած շրջաբերականաւ մը սահմանեց որ իր տէրութեան ամեն գաւառներն մէյմէկ նշանաւոր անձինք ընտրեն մէջերնէն, որոնք քահանայապետին մօտ ըլլան 'ի Հոովմ' երեսփոխանք իրենց գաւառացը, և իրենց երկրի պէտքն հաղորդեն . սրբապան հայրապետն ալ կարենայ անոնց խորհրդովն օգտուիլ՝ ամեն մէկ գաւառաց բարեկարգութեան համար ըրա-

նուած միջոցներուն մէջ :

Աշխարհական իշխանութեան կանոնաւորելուն վերաբերեալ այս ամեն հոգերը՝ արգելք մը չէին բուն քահանայապետական հոգոց . մանաւանդ թէ ժամանակաւորներն՝ Պիոսի մեծ ոգւոյն համար միջոց մըն էին՝ հոգեւորականաց գերագոյն վախճանին հասնելու . հոգւոյ գործի՝ մարմինն էր : Հաւատոց և ճշմարիտ բարեկարգութեան բարգաւաճման համար՝ 1846 նոյեմբեր 9ին հրատարակած շրջաբերականին մէջ իր դարուն բռնացած մղորութիւններն և յանցանքը յիշեցնելով, անոնց դարմանն ալ կը թելադրէր : 1846 նոյեմբերի 20 թուականաւ տրուած հայրապետական թղթով՝ յորեւեան ներդրութեանց գանձը կը բանար հաւատացելոց, իր հեռաւոր որդոցը կրած ցաւերուն վրայ լի գթով և սիրով, 1847 մարտի 25ին շրջաբերական թղթով բոլոր ուղղափառ եպիսկոպոսութեան կը յանձնէր զտարաբաղդիկն իռլանտա :

Այսպիսի բարեգործութեանց մէջ իր օրինակը ճարտարախօս էր քան զամենայն բան . բայց սիրտը՝ խօսելու պէտքն ալ կը զգար, և որուն սրտաշարժ օրինակ մ'ալ տուաւ 1847 տարւոյն առաջին օրերուն մէջ . Գրիստոսի աստուածայայտնութե ութօրէից վերջին օրն էր . և որ տարուէ տարի մեծահանդէս կը կատարուի Հոովմայ Ս. Անդրէաս Տէլլավալլէ կոչուած եկեղեցւոյն մէջ, ամէն օր արեւելեան այլ և այլ ազգաց արարողութեամբ մատուցուած ձայնաւոր պատարագը, և արևմտեան լեզուներով արուած քարոզիւք : Ընդարձակ տաճարը լեցուած էր բաղմութեամբ . վասն զի անուանին վէնգուրա պիտի քարոզէր այն օրը . և ահա յանակնկալս անծանօթ կերպով, առանց իրեն սովորական թիկնապահաց ընկերակցութեանը՝ կը հասնէր

հօն սրբազան քահանայապետն : Այն յանկարծական երևումը՝ Աստուծոյ տաճարին մէջ իր սիրելի որդւոցը հետ խառնուած , զարմանք մը և ուրախութիւն ազդեց ամենուն . բոլոր անկարելի է բացատրել անոնց սրտին իրաւացի յուզմունքը , արտասուաց հետ խառնուած հաճոյքն , երբ փոխանակ մեծանուն քարոզչին՝ տեսան բեմին վրայ զնոյն ինքն քահանայապետն՝ աստուածային խօսքը աւետարանելով :

Դ

Սակայն այս ամեն ծափածայն դուրսէն և ուրախութեան ցոյցեր՝ 18 ձմէն սկիզբները մէկէնսիմէկ լռեցին . և միակայոյց ամպոյց սպառնալիք սկըսան քահանայապետին չորս կողմը պատել պաշարել : Աւստրիոյ ու Բիէմոնդի տէրութեան մէջ իտալական անկախութեան խնդիրը և պատերազմը բացուելով , սրբազան քահանայապետն հարկ ու պարտք սեպեց լռեցնել իր մարտ 30 համառօտագրին՝ նոր և խռովասիրաց փափաքանացն յարմար տրուած քմահաճոյ մեկնութիւն մը , ու այն վախճանաւ ապրիլի 29ին իմաստուն աւետնախօսութիւն մ'ալ հրատարակեց , յորում իր բարձր աստիճանին և վիճակին արժանաւոր և մեծավայելուչ լեզուով մը կը պաշտպանէր իր նախնին մոտածութիւնը՝ թոյլ տալով քահանայապետական զօրաց բանակին՝ իր տէրութեան սահմանազուլաններն բռնելու , որ և իցէ օտար յարձակում խափանելու համար . բայց արգելով աւետնաց՝ սահմանէն անդին անցնելը , յորում եկեղեցւոյ համասփիւռ որդւոց մէկ մասին յայտնի ֆնտա կը նկատէր , իւր այս մոտածութիւնը՝ աւելի կերպով մը բացատրեց մայիսի առաջին օրը հրատարակուած ուրիշ գրուածքով մը : Լրագիրք և խռովարարք առիթ առնե-

լով այս խօսքերն , սկսան ժողովուրդը գրգռել իրեն դէմ : Բայց քահանայապետն՝ անդրդուելի արդարութեան և իրաւանց վրայ հաստատուած քաղաքականութեան մը մէջ , յորդորանաց թուղթ մը գրեց առ կայսրն Աւստրիոյ (մայիս 3) , թախանձելով որ ետ կենայ պատերազմել . այնպիսի պատերազմէ մը՝ որուն հետեանք պիտի ըլլար ահաւոր աղէտք և թշուառութիւն իտալական ժողովուրդոց . և կը յիշեցնէր թէ կառավարութիւն մը՝ ոչ ազնուախոհ և ոչ բարեբաստիկ կ'ընէ զժողովուրդս՝ երբ միայն սրոյ վրայ յեցած ըլլայ :

Քահանայապետին պաշտօնէից ժողովը՝ որ յաշխարհականաց կազմուած էր , մէջերնին ունենալով զՄամիանի և զԿալլէգիի , յայտնեց իր գոհութիւնը և սրտին ուրախութիւնը այն թղթոյն մէջ ամփոփուած ազնուական և հայրենասէր զգածմանց համար . և Պիոս Թ միւս անգամ մ'ալ սկսաւ իր ժողովրդեան ծափահարութիւններն և սիրալիր ցոյցերն ընդունիլ . և երբ նոյն տարւոյն օգոստոսին՝ աւստրիական յաղթութեանց արհաւրաց առջև՝ գրեթէ 'ի չիք դարձաւ իտալիա , միայն մեծ քահանայապետին ձայնն բարձրացաւ՝ Ֆէրրարա և Պոնոնիա քաղաքաց գրաւման դէմ բողոքելու :

Սակայն քիչ ատենէն իտալիոյ խռովարար թշնամեաց բարկութիւնն ու ատելութիւնը Պիոսի Թ դէմ դարձաւ : Բէլլէկրինոյ Ռոսսի անունով անուանի փաստաբան մը իր պաշտօնէից ժողովոյն գլուխ ընտրեց էր , և զոր խռովասէրք իրենց ատելութեանն նպատակ և նշաւակ ըրին՝ իրենց դարանագործ յուզմունքը սանձելու և խափանելու՝ ցուցըցած հաստատուն արիութեանը համար , Նոյեմբերի 15 էր (1848) . և նոյն օրը խորհրդարաններն պիտի բացուէին . Հոռվմայ մէջ մեծ յուզմունք

մը կը տիրէր . Ռոսսի պաշտօնէին բարեկամներն փութացեր ծանուցեր էին իւրեն՝ ինքզինքը վտանգի մէջ դնելէն զգուշանալու . սակայն նա վտանգի և մահուան ճայներուն առջև չհաճարեկեցաւ . ու նախամեծար սեպելով պարտուց կատարումը, ժողովրդեան նախատալից և սպառնական ճայներուն մէջէն անցաւ գնաց՝ խորհրդարանը մտնելու : Երբ սանդուղներէն վեր կ'ելէր, դաշոյնի մահառիթ հարուած մը զգաց, ու քանի մը քայլ առնելէն ետքը՝ ընկաւ դիակնացեալ : Հօն գլտնուողներուն երեսին վրայ, որոնք գրեթէ ամէնքը դաւաճանաց խմբին կը վերաբերէին, ուրախութեան վայրագ ժմիտ մը փայլեցաւ . խորհրդարանը մէկէնիմէկ նիստը դադրեցուց . և արիւն, արբու սիկարեանց խմբեր բոլոր նոյն օրը և գիշերը իրենց ուրախութեան քստմնելի աղաղակներով լեցուցին Հրոսիմայ փողոցները :

Դաւաճանաց գլուխ կեցողներն, որոնց առաջնորդ էր Սդէրպինի, Ռոսսիի սպանութիւնն և անոր Պիոսի Թարտին վրայ ազդած տաքնապը և քաղաքացւոց արհաւիրքը յարմար առիթ և ժամանակ մը սեպեցին՝ քահանայապետին ձեռքէն կառավարութիւնը յափըշտակելու . և Հասարակաց ապահովութեան առժամանակեայ յանձնաժողով մը կազմեցին : Քաղաքին գլխաւոր բերդին հրամանատարն և իրեն զինուորը՝ վատութեամբ գլուխ ծռեցին, իրենց զէնքն ու բազուկն նուիրելով յանձնաժողովոյն . և որ մտածեց մէկէնիմէկ հասարակապետական անձինքներէ կազմեալ պաշտօնէից խորհրդարան մը կազմել, առաջարկել զայն քահանայապետին, և բռնադատելով զնա յընդունել, իբրեւ իր կողմանէ և հաճութեամբն եղած ընտրութիւն մը հրատարակել : Նենգաւոր հնարք մը և մտածութիւն էր այն խռովարարաց կողմանէ . եթէ

ընդունէր, թագաւորական իշխանութիւնն արհամարհուած էր այնուհետեւ . իսկ եթէ մերժէր, պատրաստուած էին ինչուան անոր նուիրական անձին վրայ իրենց սեղանազերծ ձեռքն երկընցընել :

Այսպիսի խորհուրդ մը 'ի գործ դրնելու համար՝ նոյեմբերի 16ին բազմութեան մեծ ամբոխ մը՝ զինուորաց հետ միաքանելով, ժողովրդեան կոչուած հրապարակը գումարուեցան, և անկէ դէպ 'ի Կուիրինալ՝ քահանայապետական արքունիքն յառաջ խաղալ, դաւաճանաց գլխաւորներուն առաջնորդութեամբ : Պահապան զօրաց կողմանէ դռները մէկէնիմէկ փակուեցան անոնց դէմ, թոյլ տալով միայն որ պատգամաւորութիւն մը կարող ըլլայ ներս մտնել : Անոնք յայտնեցին քահանայապետին՝ ժողովրդեան փափաքը, հասարակապետական պաշտօնէից ընտրութիւնը իր հաճութեամբ վաւերացընելու : Սրբազանն յայտնի տեսնելով իրեն դէմ լարուած թակարդը, պատգամաւորաց՝ և անոնց գլխաւորին Կալլէզգիի հասկըցուց իր կողմանէ բացարձակ մերժումը . բայց ետքը խորհրդածելով՝ լաւ սեպեց երկրորդ օրուան ձգել տալու որոյակի պատասխանը : Կալլէզգի ներկայացաւ ժողովրդեան . իմացուց քահանայապետին որոյմունքը՝ երկրորդ օրուան համար . բայց ժողովուրդը զորդուելու խօսքերով : Այն ատեն ամէնքը զէնքի դիմեցին, և մոլեգին կատաղութեամբ պաշարելով զԿուիրինալ՝ մոլերներին դրած էին յարձակմամբ առնուլ զայն . որովհետեւ զուիցեբացի պահապան գունդն՝ ամէն դռներն զգուշութեամբ բռնած էր : Զուիցեբացւոց կողմանէ ժողովրդեան ամբոխը ջրուելու համար արձրկուած քանի մը հրացանի հարուածներն ալ աւելի զիրենք կատղեցուց . պալատին մէկ կողմնաւան դրանը կրակ տուին, և չորս կողմի

տներուն տանեաց վրայ ելլելով, Կուրիւնայի պատուհաններէն ներս հրացաններ կը պարպէին : Անոնց մէկ հարուածովը՝ ընկաւ մեռաւ, Գեր. Բալմա քահանայապետական ընտանի պաշտօնակալներէն մէկն : Ոմանք ալ սկսան թնդանօթներ քաշկըռտել տանիւ գէպի պալատին մեծ դուռը, զանիկայ հիմնայատակ տապալելու համար :

Այն յուզման և խռովութեան լուրը փայլական պէս տարածուելով, բոլոր տէրութեանց ղեսպանք և երեսփոխանք դիմեր էին 'ի Կուրիւնալ, սրբազանին նուիրական անձը պաշտպանելու համար . և վերահաս վտանգը տեսնելով՝ միաբան խորհուրդ տուեր էին՝ բռնութեան առջի տեղիք տալ : Զիջաւ քահանայապետը, չուզելով որ նոր արինհնգութիւն մ'ալ ըլլայ. բայց խռովարարաց յուզմանց և եղած անկարգութեանց դէմ բարձրացընելով բողոքոյ ձայնը :

Ե

Այս ահաւոր ապստամբութեան երկրորդ օրը խռովարարը նորէն ուր ելնելով, միացուցին հետերին ժողովրդեան ամբոխ մը, և սկսան պահանջել որ զուիցերացի զօրաց խումբը արծըկուի . և բռնադատեցին զքահանայապետն որ զրկէ զանոնք իրմէ հեռու 'ի վատիկան : Անոնց տեղ քաղաքային պահապան գունդը մտաւ 'ի Կուրիւնալ, և ինչուան Սրբազանին բնակութեան նախասենեակները, լրտեսելու և քննելու անոր ամէն մէկ գործը : Քահանայապետն՝ որ այնպիսի յեղափոխական ... գրգռութեան մը առջի իր արիութիւնը չէր կորուսեր, տեսնելով ինքզինքը իշխանութենէ զրկուած, ապրտամբ և խռովարար պաշտօնէից մէջ, հայրագութիւն խանդաղատանօք ի-

ՊՐԱԿ Բ.

մացուց ծիրանաւորաց որ ինքզինքնին վտանգէն փրկելու նային : Ուղղափառ տէրութեանց ղեսպանք՝ քահանայապետական մեծ պաշտօնեայ ծիրանաւորին քով ժողովուելով, խոհականագոյն սեպեցին որ Սրբազանն ապահով երկիր մը ձգուի : Պիտա թանտոյգ և տարակուսի մէջ էր . լի գթով և խանդաղատանօք առ ժողովուրդն, — Թէպէտ իր խնամոցը և սիրոյն ապերախտ, — կը վախնար որ չըլլայ թէ հեռանալովը՝ աւելի համարձակութիւն գտնէ անօրէնութիւնն ու ամբարշտութիւնը . միւս կողմանէ ալ յայտնապէս կը տեսնէր որ իր կենացը անխուսափելի վտանգ սպառնացող նոր խռովութիւն մը կը պատրաստուէր :

Այսպիսի անստուգութեան մը մէջ կը տատանէր, երբ նոյեմբերի 19ին Գաղղիոյ վալանս քաղաքին եպիսկոպոսէն նամակ մը հասաւ առ Քահանայապետն, պզտի արծաթեայ սրբատիով մը՝ որուն մէջ իր նախորդն Պիտա Զ սուրբ հաղորդութիւնը ղենելով՝ վզէն կախէր, և անով երկնաւոր ոյժ և զօրութիւն մը զգալով՝ անվտանգ հասեր էր մինչև 'ի վալէնցա . « Ժառանգ անուան, — այսպէս կը գրէր եպիսկոպոսն, — Ժառանգ գահուն, առաքինութեանց, արիութեան և գրեթէ նաև վշտաց մեծին Պիոսի Զ, մասնաւոր սիրով մը պիտի ընդունիս անշուշտ՝ այս աղքատին, բայց պատուական ընծայն : Յոյս ունիմ՝ թէ իր նախկին պէտքը չունենայ . սակայն ո՞վ կրնայ խեղամուտ ըլլալ խորհրդոցն Աստուծոյ, ինչ որ իր նախախնամութեամբը պատրաստեռ է 'ի փորձ և 'ի վարձ քու Սրբութեանդ » : Այս նամակն և այս ընծայն՝ լուսոյ նշոյլ մը, մանաւանդ թէ երկնազդեցիկ յայսնութիւն մը եղաւ Պիոսի թ համար . տեսաւ իր առջև համանման մեծ նախորդացը ճամբան, և պատրաստեցաւ յաբար, անսալով ուղղափառ տէրութեանց

երեսփոխաններուն խորհրդոցը և թախանձանաց :

Սակայն փախուստն ալ դիւրին չէր . վասն զի Կոնիքինալի ու քաղաքին դուրանց քով կը հսկէին պահապանք : Բայց կը հսկէր նաև աստուածային նախախնամող և գթալիր աչքը՝ թշնամեացը որոգայթներէն և սպառնալիքէն փրկեալ ու այն մեծ փահանայապետը՝ զոր սահմանած էր առ մեծամեծս , յօգուտ և ի փառս Եկեղեցւոյ : Պաւերայի լիազոր պաշտօնեայ Սփառու կոմսը յանձն առաւ՝ Սրբապօսն անոնց ձեռքէն ապրեցնելու պատիւը . և այս մեծ և դժուարին գործը պիտի կատարուէր նոյեմբերի 24ին իրիկունը :

Նոյն օրը կէսօրուքէն ետքը ժամը հինգին՝ յառաջագոյն տնօրինուած կարգադրութեանց համեմատ , Գաղղիոյ դեսպան Տարբուր դուքսը Կոնիքինալ եկաւ , ներկայ դառնուելու քահանայապետին ճամբայ ելլելուն , և պահապանաց արթնութիւնը զբաղեցնելու : Սրբազանն առանձնացաւ իր սենեակը , տեսաւ զիմացը պատրաստուած սուկական քահանայի մը սևագոյն զգեստներն , աշուրներն երկինք վերցուց , աղատաւալից կաթիլք երեցան երեսին վրայ . խոնարհեցաւ ընկաւ յերկիր , ու անկողնոյն քով ծնկան վրայ դալով՝ ձեռուրներովն ծածկեց գէմքը , ու քանի մը վայրկեան՝ լուռ և խորհրդագգած աղօթից պարապեցաւ : Յետոյ ոտքի վրայ ելլելով , հանեց վզէն հայրապետական ծիրանեգոյն ուրարը , համբուրեց , ու ծալեց իր ձեռքովը . և հաւատարիմ պաշտօնէի մը օգնութեամբը հագաւ սեւա զգեստներն , ու միայնակ՝ նոյն անձին ընկերակցութեամբը , ծածուկ ու գաղտնի դռներէ անցնելով՝ ինջաւ ՚ի գաւիթն , ուր հասարակ կառք մը կը սպասէր . մտաւ հօն , ու առանց զինուորաց մէկուն իմացնելուն՝ անցաւ գնաց մէջերնէն :

Սփառուր կոմսին հետ խօսք դրած էին որ Սրբոյն Պետրոսի և Մարկելլինոսի կոչուած եկեղեցւոյն քով դիւրար գրտնեն . հօն էր կոմսն , սպասելով Սրբազանին : Հասաւ փահանայապետն ալ՝ սև զգեստներուն մէջ պլլուած , ու կառքին մէջ իրեն ընկեր եղող վերը յիշուած աշխարհիկ պաշտօնէին ձեռքը սեղմելով , մտաւ կոմսին կառքը , ու ճամբանին շարունակեցին դէպ ՚ի լատերան : Որպիսի յուզմունք Սրբազանին սրտին համար այն մայր եկեղեցւոյն առջևէն անցնելուն ատեն , ուր դեռ քանի մը տարի յառաջ՝ անթիւ բաղմութեան աղաղակներով և մեծահանդէս ուրախութեան ցոյցերով անոր ժառանգութիւնն առեր էր : Իսկ հիմա դիշերուան մթութեան մէջ , զինքը չըրպատող տխուր լուծեան , փախստեան առանձնութեանը մէջ՝ կը տեսնէ միայն իր առջևը կանգուն բարձրացած՝ անշարժ և անխօս կոթող մը , իբրև սպառնալից ստուեր՝ մը հօն դրուած՝ ՚ի պաշտպանութիւն տաճարին Աստուծոյ . և որ իրեն անբարբառ լուծեանը մէջն ալ՝ կարծես թէ քաջալերիչ ձայնով մը կը խրախուսէր զհալածալ և զփախստեայ փահանայապետն . « Գնա , կ'ըսէր , ով մեծգ . վասն զի ամենատես փրկողին աչքը քեզի պահապան է . քու հաւատքդ՝ զիս վեր բռնող պատուանդանէն աւելի հաստատուն և անտեղիտալի է » :

Կառքը հասաւ լատերանեան դուռը : Պահանորդք հարցուցին թէ Ո՞վ է : — Պաւերայի գլխաւոր պաշտօնեայնեմ , պատասխանեց Սփառուր , ու Ալպանոյ կ'երթամ » : Եւ անցի հրամանը տրուեցաւ : Սրբազանն Հովմայ զրուէն դուրս ելաւ . դարձուց մէյմ՝ ալ աշուրները իր սիրելի քաղքին վրայ , հառաչեց , ու տխուր և լռին՝ շարունակեց կառքն իր ճամբան դէպ ՚ի այլայեան բլուրներն : Արիչիա գեղն անցնելէն ետքը՝ Նէապոլիս տանող արքունական ու

դւոյն բերանը կանկ առաւ կառքը . և կոմսը քահանայապետին հետ վար ինչաւ իր ընտանեացն սպասելու համար : Հաղիւ ինչեր էին , տեսան զիրենք պահապան զինուորներէն հինգ հոգի , և ովքը լալին ուզեցին իմանալ . « Սփառուր կոմսն եմ , ըսաւ , ու Պաւլիքայի պաշտօնեայ , որ Նէապոլիս կ'երթամ » թաղաւորիս վերաբերեալ զործերուն համար . կը սպասեմ ընտանիքս բերող կառքին » : Պահապաններն ըսին թէ որչափ ալ ճամբաները ապահով էին , սակայն սիրով յանձն կ'առնուն իրենց ընկերանալ , ամեն վտանգէ ազատ ըլլալու համար : Կոմսը շնորհակալ եղաւ : Քահանայապետն նոյն միջոցին փոսի մը քով ցցապատնիշին կ'սթընած՝ կը սպասէր հանդարտ և անխռով :

Վերջապէս հասաւ դեսպանին կինը իր որդւովը և անոր դաստիարակով . ու ճամբանին շարունակելով ժամը հինգին ատեններն Դերրաշինա հասան , ու կէս ժամէն ետքը՝ անվտանգ սահմանէն անդին անցեր էին : Նէապոլիս սահմանազուլիւր մտած ատեններն , Սրբազան քահանայապետը բարձրաձայն մաղթանոք շնորհակալ եղաւ Աստուծոյ . ու երբ իրեն կենաց դարանակալք ամեն արթնութիւն և փոյթ կը ցուցընէին զինքը ձեռքերէն չփախցընելու , ինքն արդէն իսկ խալըսած էր անոնց նենգամիտ խորհուրդներէն : Վասն զի Տարբուր Գաղղիոյ դեսպանը՝ Քահանայապետին սենեակը մնաց , մինչև որ նա բաւական հեռացաւ քաղքէն : Դեսպանին ելլելէն ետքը՝ քահանայ մը հօն մտաւ թղթոց ծրար մը թւին տակ , իբրու թէ Սրբազանին առաջարկելու զանոնք . ետքն ալ ուրիշ մը՝ հետը աղօթելու . ու սովորական ատենին ընթրիքը տանելով , ըսին թէ Սրբազանը կ'ուզէ հանգչիլ . և այն պատրուակաւ նա

խառնեկին մէջ եղող պահապան զօրքը ճամբայ զրին :

Քահանայապետն երբ կայէգայի նաւահանգիստն հասաւ , իրեն ընդ առաջ եկաւ Անդոնէլլի ծիրանաւորն աշխարհիկ ձևով , ու Սպանիոյ դեսպանատան քարտուղար Առնոյ ասպետը . որոնք ընկերացան Սրբազանին մինչև յամալաստանն Կիկերոնի , ուր կառքէն վար իջնելով հանգչեցան : Կերակրէն ետքը Քահանայապետը թուղթ մը գրեց առ փերդինանդ թագաւորն Նէապոլիս , ծանուցանելով իր երկիրներուն սահմանաց մէջ դռնուիլը , և թէ կ'ուղէր կայէգա երթալ : Սփառուր այն թուղթը Նէապոլիս տարաւ . իսկ Սրբազանն՝ Անդոնէլլի ծիրանաւորին , Առնոյ ասպետին և Սփառուրի ընտանեաց հետ կայէգա գնաց : Երբ ամբողջն դուռն հասան ու իրենց անցագիրներն ցցուցին , պատուէր ընդունեցան հրամանատարին ներկայանալու . գիշերն ալ խեղճ պանդոկի մը մէջ բռնադատուեցան անցընել :

Սփառուր կոմսը իրիկուան տանին Նէապոլիս հասնելով , մէկէն քահանայապետական նուիրակին գնաց , անկէ ալ երկուքը մէկտեղ առ փերդինանդ թագաւոր . որ երբ Սրբազանին գրած թուղթը կարդաց , ուրախութեան և ցաւոց արտասուօք մէկէն հրաման տուաւ որ բոլոր թագաւորական ընտանիքն ճամբայ ելլէ : Հետեւեալ միջօրէին հասան 'ի կայէգա , ուր իրենցմէ քիչ առաջ արքունի պալատը փոխադրուեր էր Պիոս թ : Խոնարհեցան ընկան իր առջև , արքունական դանձ , բնակութիւն և պաշտպանութիւն իրեն նուիրելով : Հօն հասան քիչ ատենէն նաև բաղմամբի ծիրանաւորը , և ամէն աւերութեանց դեսպանները :

Կը շարունակուի :